

ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИTHE PROBLEM-BASED APPROACH TO TEACHING ORGANIZATION
AT UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS AT HIGHER SCHOOL

Стаття присвячена технології проблемного навчання, основні ідеї якого розвинулися у працях психологів і педагогів в середині ХХ ст. У статті розглядаються особливості проблемного навчання як способу активізації та інтенсифікації діяльності студентів на заняттях у ЗВО, обґрунтовується актуальність його застосування на заняттях зі стилістики та літератури. Розглянуто цілі та завдання використання технології проблемного навчання на заняттях. Наводиться структура завдання пошукового характеру, побудованого на матеріалі стилістики української мови. Запропоновано прийоми використання технології проблемного навчання на заняттях із дисциплін «Українська мова» та «Українська література», засновані на недостатності пояснень, використанні цікавого факту, помилок, порівнянь, узагальнень і зіткненні гіпотез. Щоб розвинути у студентів навички вирішення професійних завдань за нових, критичних умов, визнано ефективним включати в навчальний процес елементи активного навчання у вигляді вирішення проблемних ситуацій. Здійснюючи діяльність за самостійним рішенням проблем, учні засвоюють процес інтелектуальної дії, що розкриває сутність досліджуваного поняття. Вони здійснюють доведення істинності поняття, а це пов'язано з активною розумовою діяльністю. Регулярна постановка проблемних завдань і виникнення проблемних ситуацій призводить до того, що студент мобілізується на їх вирішення. Проблема для нього є перешкодою, яку треба пройти. Внаслідок подолання перешкод однозначно відбувається становлення особистості, її розвиток. На практиці організація проблемного навчання має певні складності, викликані недостатньою розробленістю методики організації цього виду навчання в різних типах навчальних закладів, труднощами підготовки навчального матеріалу у формі проблемних завдань, а також недостатньою підготовленістю педагога до організації проблемного навчання.

Ключові слова: проблемне навчання, проблемне завдання, методи проблемного

навчання, стилістика, літературознавство, педагогіка вищої школи.

The article is devoted to problem-based learning technologies based on ideas that were developed in the works of psychologists and educators in the middle of the twentieth century. The article discusses the features of problem-based learning as the way of enhancing and intensifying of student activities at lessons at higher school and the expediency of problem-based learning application is justified. The objectives and tasks of problem-based learning using technology in the classroom at higher school are considered. The structure of searching task built on the stylistics of the Ukrainian language material is described. The paper suggests methods of using problem-based teaching at the stylistics and literature lessons based on lack of explanation, using interesting fact, delusions, comparisons, generalizations and hypothesis collision.

In order to develop students' skills in solving professional problems in new, critical conditions, it is considered effective to include in the educational process elements of active learning in the form of solving problem-based situations. Carrying out activities on independent problem solving, students learn the process of intellectual action, which reveals the essence of the studied concept. They prove the truth of the concept, and this is due to active mental activity. Regular statement of problem tasks and the emergence of problem situations leads to the fact that the student is mobilized to solve them. The problem for him is an obstacle that must be overcome. As a result of overcoming obstacles, the formation of personality and its development unambiguously take place. In practice, the organization of problem-based learning has certain difficulties caused by insufficient development of methods of organizing this type of education in different types of educational institutions, difficulties in preparing educational material in the form of problem tasks, and insufficient training of teachers to organize problem-based learning.

Key words: problem-based teaching, problem-based task, techniques of problem-based learning, stylistics, literature, higher school pedagogics.

УДК 37.01/09

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/27.2>

Бурлаченко Н.В.,
аспірантка кафедри педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі дуже важливо вирішити проблему підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Сучасна система освіти відчуває потребу у збільшенні кількості самостійної роботи студентів. Щоб розвинути у студентів навички вирішення професійних завдань за нових, критичних умов, визнано ефективним включати в навчальний процес елементи активного навчання у вигляді вирішення проблемних ситуацій.

Проблемне навчання є одним із напрямів наукового пошуку у сфері підвищення ефективності та результативності навчального процесу. Такий вид

навчання розглядається сьогодні як один з ефективних засобів розвитку розумових сил, пізнавальної активності, самостійності та творчого мислення.

Сама ідея проблемного навчання не нова. Шляхи перетворення процесу навчання в радісний процес пізнання, розвитку творчих здібностей учнів шукали у своїх працях ще Я. Коменський, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтенсивно ідеї проблемного навчання розвинулися у ХХ ст., у вітчизняній літературі – починаючи з другої половини 50-х рр. ХХ ст. Ідея проблемного навчання розроблялася як у працях психологів (А. Брушлін-

ский, Т. Кудрявцев, С. Рубінштейн та ін.), які розвивали положення про те, що розумовий розвиток характеризується не тільки обсягом і якістю засвоєних знань, а і структурою розумових процесів, системою розумових дій, так і в педагогічній літературі (І. Ільницька, І. Лернер, А. Матюшкін, М. Махмутов та ін.), де визначено, що проблемне навчання є одним із найбільш ефективних засобів розвитку розумових сил, пізнавальної активності, творчого мислення та самостійності, оскільки знання не повідомляються учням у готовому вигляді, а підносяться у вигляді завдання, що повинне зацікавити учнів, пробудити у них бажання знайти засоби для його вирішення.

На думку багатьох дослідників, проблемне навчання – це основний спосіб формування наукового світогляду учнів, який розуміється як певна суб'єктивна особистісна установка, що регулює пізнавальну і практичну діяльність людини. Здійснюючи діяльність із самостійного рішення проблем, учні засвоюють процес інтелектуальної дії, що розкриває сутність досліджуваного поняття. Вони здійснюють доведення істинності поняття, а це пов'язано з активною розумовою діяльністю [9, с. 44–47]. Найважливішими умовами ефективності формування наукового світогляду є активна інтелектуальна розумова діяльність учня по засвоєнню системи понять і вплив на почуття й емоції людини, перетворення знань на переконання.

Мета статті – розглянути особливості проблемного навчання як способу активізації та інтенсифікації діяльності студентів на заняттях у ЗВО; обґрунтувати актуальність його застосування на заняттях з української мови та літератури; навести структуру завдання пошукового характеру, побудованого на матеріалі стилістики української мови.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У проблемному навчанні, крім умов дослідницької діяльності, моделюється і розвиток творчого мислення студентів. Студент не просто переробляє інформацію, засвоюючи новий матеріал, він переживає цей процес як засвоєння принципів, способів і умов дії, активізується розвиток пізнавальної мотивації, інтерес до змісту предмету, майбутньої професії [1, с. 45–47].

Н. Каратаєва пропонує розглядати проблемне навчання як творчий процес у вигляді рішення нестандартних науково-навчальних завдань оригінальними методами [4, с. 58–67].

Т. Ільїна зазначає, що проблемне навчання може бути реалізовано при викладанні будь-якої дисципліни, проте велике значення має сам характер навчального матеріалу і його конкретний зміст. Не всякий матеріал може використовуватися як основа для створення проблемної ситуації, проблемне навчання можна застосовувати у процесі освоєння учнями узагальнених знань: понять, правил, законів, причинно-слідчих та інших логічних залежностей [2, с. 40–44].

Крім цього С. Калінковська вказує на те, що проблемне навчання може ефективно використовуватися при заочній формі навчання, оскільки у процес навчання включені люди, які мають досвід практичної діяльності в досліджуваній сфері науки, «найбільший відгук отримують проблемні ситуації, засновані на аналізі суперечностей, що складаються між теоретичними аспектами відбору змісту й організацією освітнього процесу, реальним втіленням положень теорії на практиці» [3, с. 145–150].

Регулярна постановка проблемних завдань і виникнення проблемних ситуацій призводить до того, що студент мобілізується на їх вирішення. Проблема для нього є перешкодою, яку треба пройти. Внаслідок подолання перешкод однозначно відбувається становлення особистості, її розвиток [8, с. 860–864]. На думку О. Кутькіної, використання технології проблемного навчання на заняттях допомагає формувати в учнів здатність до критичного мислення.

Виклад основного матеріалу. Навчальний процес, який спирається на використання методів проблемного навчання, організовується з урахуванням включеності у процес пізнання всіх студентів без винятку [5, с. 286–288]. Це допомагає створенню середовища освітнього спілкування, що характеризується відкритістю, взаємодією учасників, рівністю аргументів, накопиченням спільного знання, можливістю взаємної оцінки та контролю.

Крім того, проблемне навчання пов'язане з високою емоційною активністю учнів, яка зумовлюється тим, що сама проблемна ситуація є джерелом її збудження, і тим, що активна розумова діяльність учнів тісно пов'язана з чуттєво-емоційною сферою психічної діяльності. Самостійна розумова діяльність пошукового характеру викликає особисте переживання учня, його емоційну активність.

Проблема – це усвідомлення учнями неможливості вирішити суперечності, які зустрілися їм у навчальній ситуації, за допомогою наявних у них знань і досвіду. З цього моменту проблема перетворюється для них на задачу, яка вимагає розумової активності.

Провідною ланкою проблемного навчання є проблемна ситуація, що допомагає викликати певну пізнавальну потребу в учнів, дати необхідну спрямованість їх думки і тим самим створити внутрішні умови для засвоєння нового матеріалу, таким чином забезпечується можливість управління цим процесом із боку педагога. Найчастіше проблемна ситуація розглядається як пізнавальне ускладнення об'єкта, подолати яке можна тільки шляхом пошуку нових знань. Для успішного використання викладачем проблемних ситуацій важливо виділити шляхи їх створення.

Тут основною складністю для викладача є правильний підбір вузлових моментів для зіткнення нових знань, фактів з уже відомою студентам

інформацією. Студенти не в змозі відразу вирішити сформульовану основну проблему, тому необхідно створення цілої системи приватних, допоміжних проблем, здатних вивести до розуміння основного проблемного питання. Це дозволяє управляти пізнавальною діяльністю студентів, засвоювати необхідні знання, опанувати способи дослідницької діяльності [10, с. 148–157].

На практиці організація проблемного навчання має певні складності, викликані недостатньою розробленістю методики організації цього виду навчання в різних типах навчальних закладів, труднощами підготовки навчального матеріалу у формі проблемних завдань, а також недостатньою підготовленістю педагога до організації проблемного навчання.

Теорія проблемного навчання створювалася і розвивалася стосовно загальної середньої освіти та традиційно застосовується в межах освіти. Очевидно, що методика проблемного навчання у ЗВО має свою специфіку, пов'язану з цілями та завданнями професійного навчання, а також відмінною від школи організацією навчального процесу у ЗВО, відмінностями в вікових і мотиваційних характеристиках школярів і студентів.

Значний інтерес до використання проблемного навчання у підготовці бакалаврів викликає система вимог до рівня компетентності випускників ЗВО. Однак найчастіше вимоги, що містяться в матеріалах підручників, пропонуються не в проблемній формі, а даються у традиційному вигляді, що не сприяє розвитку творчого мислення майбутніх бакалаврів і формуванню необхідних за освітнім стандартом компетенцій.

На думку Є. Мельникової, вирішення проблемних завдань на навчальних заняттях із гуманітарних дисциплін має переслідувати такі цілі:

- предметно-змістова мета полягає у вивченні основних концепцій дисциплін; аналізі різних джерел, проблем в аспекті розвитку і т. п.;
- процесуально-оперативна мета полягає в навчанні різноманітних способів вирішення проблемних навчальних і професійно-орієнтованих завдань;
- практико-орієнтована мета полягає в навчанні студентів конструювання проблемних завдань з урахуванням напряду підготовки [7, с. 55–58].

Є. Мельникова розглядає проблемне навчання на навчальних заняттях із гуманітарних дисциплін стосовно середньої професійної освіти, однак, на наш погляд, ці положення справедливі і щодо вищої професійної освіти.

Дотепер недостатня кількість досліджень присвячена вивченню використання технології проблемного навчання стосовно різних рівнів української мови у вищій школі. Метою проблемного навчання на заняттях з української мови та літератури у ЗВО є освоєння студентами системи стиліс-

тичних принципів української мови на рівні теоретичного знання, які ілюструють рішення практичних завдань. Проблемне навчання має не тільки привчити студентів самостійної творчої навчальної роботи, а й спонукати їх продовжувати самоосвіту.

Досягненню цієї мети сприяє реалізація завдань:

- сформувати у студентів компетенції, необхідні для вироблення навичок практичної діяльності з конкретним текстом;

- створити умови, за яких буде розкрито механізм взаємодії стилістичних принципів сучасної української мови стосовно книжних стилів мови;

- підготувати студентів до продуктивної самостійної роботи з науковою літературою.

За проблемного навчання на заняттях з української мови та літератури важливе місце займають проблемні питання, ознаки яких узагальнені в роботі В. Маранцман і Т. Чірковскі [6, с. 98–100]. Тут важлива спрямованість проблемних питань на з'ясування суті досліджуваного явища й одночасно безпосередньо пов'язані з ним самосвідомість і самопізнання, вплив на мовний і загальний розвиток студентів.

Структура завдання пошукового характеру, побудованого на матеріалі стилістики української мови, може бути представлена таким чином: умови завдання – мовні факти, в яких міститься певна проблема, питання завдання, спрямовані на дослідження мовних фактів.

Наприклад, при вивченні вживання дієприкметника у промові проблемна ситуація може будуватися таким чином. Умовою завдання буде твердження викладача про те, що студентам запропоновані правильно і неправильно складені висловлювання. Самі висловлювання типу *«Виходячи з оточення, боєць був поранений в голову»* і *«Коли боєць виходив з оточення, він був поранений»* належать до мовних фактів. Студенти повинні не тільки знайти неправильно складену пропозицію, але і виявити закономірність вживання дієприкметників в українській мові, що і є питаннями завдання.

Велика роль у виконанні завдань пошукового характеру належить мовному розвитку студентів. Їм значною мірою визначається гнучкість орієнтування в новій ситуації. Мовний розвиток забезпечується всім процесом навчання української мови, але найефективнішим є тут вирішення проблемних завдань як робота, що вимагає найвищого рівня прояву самостійності мислення студентів. Без виконання завдань пошукового характеру повноцінний мовний розвиток недосяжний.

Часто матеріал навчальної дисципліни не забезпечує створення проблемної ситуації (при відпрацюванні навичок, повторенні пройденого і т. п.). У цьому разі слід використовувати факти і дані наук, що мають зв'язок із навчальним матеріалом. Для забезпечення наступності при викладанні дисципліни проблемні ситуації доцільно створю-

вати, організовуючи спадкоємні зв'язки з матеріалом дисципліни, яка вивчається роком раніше. Можливо використовувати методи проблемного навчання на практичних заняттях, в повному обсязі розкриваючи зміст навчальної теми на лекціях.

Під час вивчення цієї дисципліни проблемне навчання доцільне, оскільки зміст навчального матеріалу не є принципово новим, а логічно продовжує раніше вивчене, зміст нового матеріалу розкриває причинно-наслідкові зв'язки між явищами та веде до узагальнень.

Наш досвід показує, що при вивченні дисциплін «Українська мова і література» ефективними будуть такі прийоми технології проблемного навчання:

1. Прийом недостатності пояснень. Навмисно зіштовхнути життєві уявлення студентів із фактами, для пояснення яких у студентів не вистачає знань, життєвого досвіду. Наприклад, студентам можуть бути запропоновані висловлювання із творів української літератури XIX ст., у яких із погляду сучасного стану мови допущені помилки у використанні дієприслівників. Відповідаючи на питання, студенти повинні вирішити суперечність: як у зразкових у мовному плані творах можуть бути допущені граматичні помилки. Зіставивши ці дані, студенти доходять самостійного висновку про те, що граматичні норми в XIX ст. і нині розрізняються.

2. Прийом використання цікавого факту. Зіштовхнути життєві уявлення з науковими фактами можна за допомогою не тільки досвіду, а й розповіді про цікавий факт (наприклад, екскурсу в історію науки).

Наприклад, при вивченні теми «Літературна норма української мови» викладач повідомляє студентам, що однією з ознак літературної норми є стійкість, консерватизм (умова завдання), просить студентів навести мовні факти, спростовує ці твердження: згадати випадки того, що одне слово в різні періоди розвитку мови належало до різного граматичного роду. Зіставивши ці дані, студенти роблять висновок, що ще однією ознакою літературної норми є історична мінливість.

3. Прийом помилок. Зіштовхнути життєві уявлення з науковими фактами можна за допомогою практичних завдань, виконуючи які, студенти обов'язково допускають помилки.

Наприклад, умовою подібного завдання може бути ряд слів, у яких студентам необхідно розставити наголоси. Зазвичай студенти пропонують різні варіанти наголосів, але після цього викладач повідомляє, що у всіх цих словах обидва варіанти наголосу є рівноправними. Студенти самостійно доходять висновку про те, що ще однією ознакою літературної норми є її варіантність.

4. Прийом зіткнення гіпотез. Проблемні ситуації можна створювати, зіштовхуючи гіпотези, попередні висновки, узагальнення, думки, висунуті самими студентами.

Подібні ситуації мають значення для активізації розумової діяльності студентів. Цей метод можна використовувати в синтезі з методами, описаними вище. Викладач робить акцент на найбільш яскравих гіпотезах, а самі студенти, використовуючи свої мовні знання, підтверджують або спростовують їх.

Висновки. Таким чином, у межах дисциплін «Українська мова і література» ефективним є використання технології проблемного навчання на практичних заняттях.

Підвищити ефективність навчального процесу на заняттях можливо, використовуючи технологію проблемного навчання: зіштовхуючи життєві уявлення студентів із фактами, які вони не можуть пояснити через нестачу знань, життєвого досвіду; зіштовхуючи життєві уявлення з науковими фактами за допомогою розповіді про цікавий факт або практичних завдань, виконуючи які, студенти обов'язково допускають помилки; спонукаючи студентів до порівняння суперечливих фактів, явищ, даних; зіштовхуючи гіпотези, висунуті самими студентами; спонукаючи студентів до попереднього узагальнення нових фактів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дородникова І.М., Голованчиков А.Б., Глинская І.С. Проблемный метод обучения как средства развития творческих способностей студентов. *Известия ВолгГТУ*. 2009. № 6. С. 45–47.
2. Ильина Т.А. Проблемное обучение – понятие и содержание. *Вестник высшей школы*. 1976. № 2. С. 40–44.
3. Калінковська С.Б. Використання технології проблемного навчання при організації інтерактивного освітнього процесу на заочному відділенні ВНЗ. *Наукові проблеми гуманітарних досліджень*. 2012. № 4. С. 145–150.
4. Каратаєва Н.Г. Аспекти пошукового підходу при вирішенні нестандартних завдань в концепції проблемного навчання. *Наукові проблеми гуманітарних досліджень*. 2009. № 12. С. 58–67.
5. Кутькина О.П. Развитие критического мышления средствами технологии проблемного обучения. *Мир науки, культуры, образования*. 2013. № 6. С. 286–288.
6. Маранцман В.Г., Чирковская Т.В. Проблемное изучение литературного произведения в школе. Москва: Просвещение, 1977. 193 с.
7. Мельникова Е.П. Адаптация технологии проблемного обучения к практике преподавания гуманитарных дисциплин. *Среднее профессиональное образование*. 2012. № 10. С. 55–58.
8. Пилипец Л.В., Клименко Е.В., Буслова Н.С. Проблемное обучение: от Сократа до формирования компетенций. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 5. С. 860–864.
9. Сарбашева З.М., Курданова Х.М. Проблемное обучение в процессе индивидуализации обучения. *Вестник ТГПУ*. 2009. № 7. С. 44–47.
10. Ситаров В.А. Проблемное обучение как одно из направлений современных технологий обучения. *Знание. Понимание. Умение*. 2009. № 1. С. 148–157.